

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA QADRIYATLI MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISHNING MILLIY PEDAGOGIK ASOSLARI

Achilov Obid Muzrobovich

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatli munosabatni shakllantirishning milliy pedagogik asoslari yoritilgan. "Qadriyatli munosabat" tushunchasining mazmuni va uning kognitiv, emotsional-baholovchi hamda xulq-atvor komponentlari asoslab berilgan. Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy, Abdulla Avloniy kabi allomalarning tarbiyaviy merosi, xalq og'zaki ijodi, milliy urf-odatlar, mahalla instituti va hunarmandchilik an'analariining kichik maktab yoshidagi o'quvchilarida qadriyatli munosabatni shakllantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilingan. Qadriyatlarni o'zlashtirishning to'rt bosqichli modeli, uni amalga oshirishning pedagogik shart-sharoitlari va baholash mezonlari taklif etilgan.*

Kalit so'zlar: *qadriyat, qadriyatli munosabat, boshlang'ich sinf o'quvchisi, milliy pedagogika, etnopedagogika, xalq og'zaki ijodi, milliy an'analari, ma'naviy-axloqiy tarbiya.*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНОГО ОТНОШЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Ачилов Обид Музробович

*Деновский институт предпринимательства и педагогики
старший преподаватель кафедры дошкольного образования*

Аннотация. *В статье раскрываются национальные педагогические основы формирования ценностного отношения у учащихся начальных классов. Обосновано содержание понятия «ценностное отношение» и его когнитивный, эмоционально-оценочный и поведенческий компоненты.*

Проанализированы возможности воспитательного наследия Юсуфа Хас Хаджиба, Алишера Навои, Абдуллы Авлони, устного народного творчества, национальных обычаев, института махалли и ремесленных традиций в формировании ценностного отношения у младших школьников. Предложены четырёхэтапная модель усвоения ценностей, педагогические условия её реализации и критерии оценки.

Ключевые слова: *ценность, ценностное отношение, младший школьник, национальная педагогика, этнопедагогика, устное народное творчество, национальные традиции, духовно-нравственное воспитание.*

NATIONAL PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING A VALUE-BASED ATTITUDE IN PRIMARY SCHOOL PUPILS

Achilov Obid Muzrobovich

*Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Senior Lecturer, Department of Preschool Education*

Abstract. *The article reveals the national pedagogical foundations of developing a value-based attitude in primary school pupils. The content of the concept of value-based attitude and its cognitive, emotional-evaluative and behavioral components are substantiated. The educational potential of the heritage of Yusuf Khass Hajib, Alisher Navoi and Abdulla Avloni, oral folklore, national customs, the mahalla institution and craft traditions in shaping primary school pupils' value-based attitude is analyzed. A four-stage model of value internalization, the pedagogical conditions for its implementation and assessment criteria are proposed.*

Keywords: *value, value-based attitude, primary school pupil, national pedagogy, ethnopädagogy, oral folklore, national traditions, moral education.*

АСОСҲОИ МИЛЛИИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТИ АРЗИШҲИ ДАР ХОНАНДАҲОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Ачилов Обид Музробович

Донишқадаи соҳибқорӣ ва педагогикаи Денов

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои миллии педагогии ташаққули муносибати арзишӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ баррасӣ шудаанд. Мазмуни мафҳуми «муносибати арзишӣ» ва ҷузъҳои маърифатӣ, эмотсионалӣ-арзёбӣ ва рафтории он асоснок карда шудаанд. Имкониятҳои мероси тарбиявии Юсуф Хос Ҳоҷиб, Алишер Навоӣ, Абдулло Авлонӣ, эҷодиёти шиғоҳии халқ, расму оинҳои миллий, институти маҳалла ва анъанаҳои ҳунармандӣ дар ташаққули муносибати арзишӣ дар хонандагони хурдсол таҳлил гардидаанд. Модели чормарҳилаии азхудкунии арзишҳо, шароити педагогии татбиқи он ва меъёрҳои арзёбӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: арзиш, муносибати арзишӣ, хонандаи синфи ибтидоӣ, педагогикаи миллий, этнопедагогика, эҷодиёти шиғоҳии халқ, анъанаҳои миллий, тарбияи маънавияю ахлоқӣ.

KIRISH

Globalashuv va axborot oqimining keskin kuchayishi sharoitida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biriga aylandi. Internet va ommaviy madaniyat orqali bolalar ongiga kirib kelayotgan turli g'oyalar ularda mustahkam qadriyatlar tizimini erta yoshdan shakllantirishni taqozo etmoqda. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida ta'limning insonparvar, demokratik xarakteri hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvorligi asosiy tamoyillar sifatida belgilangan [1]. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham yoshlarni vatanparvarlik va milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri sifatida ko'rsatilgan [2; 10]. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini takomillashtirishga oid qarorda esa ta'lim muassasalarida milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish vazifasi qo'yilgan [3].

Boshlang'ich sinf yoshi (6–10 yosh) qadriyatli munosabatlarni shakllantirish uchun eng qulay davrdir. Bu yoshda bola maktab jamoasiga kiradi, uning ijtimoiy munosabatlari kengayadi, o'qituvchi esa yangi obro'li kattalar timsoliga aylanadi. Kichik maktab yoshidagi o'quvchi kattalarning baholari va xulq namunalariga nihoyatda sezgir bo'lib, bu davrda o'zlashtirilgan qadriyatlar keyinchalik shaxsning barqaror ichki mezonlariga aylanadi.

O'zbek xalqi ming yillar davomida oila, mehnat, ilm, mehr-oqibat, kattalarga hurmat va Vatanga sadoqat kabi qadriyatlarni avloddan avlodga yetkazib kelgan boy tarbiyaviy tajribaga ega. Biroq amaliyotda qadriyatlar tarbiyasi ko'pincha bilim berish bilan cheklanib, o'quvchining qadriyatlarga hissiy munosabati va ularni amaliy xulqda namoyon etishi yetarlicha e'tiborga olinmaydi.

Maqolaning maqsadi — boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatli munosabatni shakllantirishning milliy pedagogik asoslarini ochib berish va bu jarayonni tashkil etish modelini taklif etishdan iborat. Shu maqsadda quyidagi vazifalar belgilandi: “qadriyatli munosabat” tushunchasining mazmuni va tarkibini aniqlash; milliy pedagogik merosning qadriyatlar tarbiyasidagi imkoniyatlarini tahlil qilish; qadriyatli munosabatni shakllantirish modeli, pedagogik shart-sharoitlar va baholash mezonlarini ishlab chiqish.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

“Munosabat” tushunchasining psixologik asoslari V.N. Myasishchev tomonidan ishlab chiqilgan. Olim munosabatni shaxsning voqelikdagi turli obyektlar bilan yaxlit, ongli va tanlangan aloqalari tizimi sifatida talqin qilgan [11]. D. Kratvol, B. Blum va B. Masiya affektiv soha taksonomiyasida qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonini qabul qilish, javob berish, qadrlash, tizimlashtirish va shaxsiy xususiyatga aylantirish bosqichlari orqali tavsiflagan [13]. Sh. Shvarts insonning asosiy qadriyatlari nazariyasini ishlab chiqib, qadriyatlarni xulq-atvorni yo'naltiruvchi motivatsion maqsadlar sifatida tasniflagan [15]. T. Likona xarakter tarbiyasida qadriyatni bilish, his qilish va unga muvofiq harakat qilish birligini asoslagan [14]. V.A. Suxomlinskiy esa boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalashda his-tuyg'ular tarbiyasi, mehnat va tabiat bilan muloqotning o'rnini ko'rsatib bergan [12].

Milliy pedagogik merosda qadriyatlar tarbiyasi masalasi markaziy o'rin egallaydi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida bilim, adolat, kamtarlik va halollik inson baxtining asosi sifatida ulug'langan [5]. Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub” asarida ota-onaga hurmat, ustozga ehtirom, saxovat va odob kabi fazilatlarni insoniylikning mezoni sifatida talqin qilgan [6]. Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarbiyani millatning hayot-mamot masalasi deb bilib, yaxshi xulqlarni bolalikdan shakllantirish zarurligini ta'kidlagan [4].

O'zbek pedagoglaridan K. Hoshimov va S. Nishonova milliy pedagogik fikr taraqqiyotini tizimli yoritgan [7], O. Musurmonova ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni [9], M. Inomova esa oilada bolalarning ma'naviy-

axloqiy tarbiyasi masalalarini tadqiq etgan [8]. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, qadriyatlar tarbiyasi va milliy pedagogik meros keng o'rganilgan bo'lsa-da, boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatli munosabatni uning barcha komponentlari birligida, milliy pedagogik vositalar asosida bosqichma-bosqich shakllantirish masalasi tizimli tadqiq etilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini aksiologik, etnopedagogik, shaxsga yo'naltirilgan va faoliyatli yondashuvlar tashkil etadi. Aksiologik yondashuv tarbiya mazmunini qadriyatlar tizimi asosida belgilashga, etnopedagogik yondashuv xalqning tarbiyaviy tajribasini zamonaviy ta'lim jarayoniga moslashtirishga xizmat qiladi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv har bir o'quvchining individual tajribasi va kechinmalarini hisobga olishni, faoliyatli yondashuv esa qadriyatlarning amaliy faoliyat jarayonida o'zlashtirilishini nazarda tutadi.

Tadqiqotda falsafiy, psixologik-pedagogik va tarixiy-pedagogik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, pedagogik modellashirish, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlaridan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

“Qadriyatli munosabat” tushunchasi va uning tarkibi.

Adabiyotlar tahlili asosida boshlang'ich sinf o'quvchisining qadriyatli munosabatini uning oila, Vatan, mehnat, bilim, tabiat va boshqa insonlarga nisbatan qadriyatlarni anglashi, ularni hissiy jihatdan qabul qilishi va kundalik xulqida barqaror namoyon etishida ifodalanadigan shaxsiy sifat sifatida ta'rifladik. Qadriyatli munosabat T. Likona ta'kidlagan bilish, his qilish va harakat qilish birligiga mos ravishda uchta o'zaro bog'liq komponentdan iborat [14] (1-jadval).

1-jadval

Qadriyatli munosabatning tarkibiy komponentlari

Komponent	Mazmuni	Boshlang'ich sinfda namoyon bo'lishi
Kognitiv	Qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va milliy an'analar haqidagi bilim va tasavvurlar	Maqol va hikmatlar ma'nosini tushuntira oladi, “yaxshi” va “yomon” xulqni farqlaydi

Komponent	Mazmuni	Boshlang'ich sinfda namoyon bo'lishi
Emotsional-baholovchi	Qadriyatlarga nisbatan ijobiy his-tuyg'u, kechinma va baho	Kattalarga hurmat, tengdoshiga hamdardlik, ona yurtiga mehr tuyg'ularini ifodalaydi
Xulq-atvor	Qadriyatlarga mos xatti-harakatlarning barqaror odatga aylanishi	Salomlashadi, yordam beradi, mehnatda qatnashadi, so'zida turadi

Milliy pedagogik merosning qadriyatlar tarbiyasidagi imkoniyatlari.

Milliy pedagogik meros qadriyatlar tarbiyasining mazmuni va vositalari jihatidan bitmas-tuganmas manbadir. Uni shartli ravishda uchta qatlamga ajratish mumkin. Birinchi qatlam — allomalarning ilmiy-ma'rifiy merosi. Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy va Abdulla Avloniy asarlaridagi hikmatlar boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun soddalashtirilgan holda o'qish darslari va tarbiya soatlarida qo'llanilishi mumkin [4; 5; 6].

Ikkinchi qatlam — xalq og'zaki ijodi. Maqollar, ertaklar, topishmoqlar va dostonlar xalqning qadriyatlar tizimini qisqa va obrazli shaklda ifodalaydi. Masalan, "Mehnatning tagi — rohat", "Bir bolaga yetti qo'shni ota-ona", "Vatanni sevmoq iymondandir" kabi maqol va hikmatlar mehnat, jamoaviylik va vatanparvarlik qadriyatlarini bolaga tushunarli tarzda yetkazadi. Ertaklardagi yaxshilik va yomonlik kurashi esa o'quvchida axloqiy baho berish ko'nikmasini rivojlantiradi.

Uchinchi qatlam — xalq turmush tarzi bilan bog'liq an'analar: oilaviy urf-odatlar, Navro'z va boshqa milliy bayramlar, hashar, mahalla instituti, milliy o'yinlar va hunarmandchilik. Bu an'analar qadriyatlarni bevosita amaliy faoliyat orqali o'zlashtirish imkonini beradi. Masalan, hasharda ishtirok etgan bola mehnat va jamoaviylikni, "usto-shogird" an'anasi bilan tanishgan bola esa ustozga ehtirom va kasbiy halollikni amalda his qiladi. Boshlang'ich sinflar uchun dolzarb qadriyatlar guruhlar va ularni tarbiyalash vositalari 2-jadvalda umumlashtirildi.

2-jadval

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun qadriyatlar guruhlar va milliy pedagogik vositalar

Qadriyatlar guruhi	Asosiy qadriyatlar	Milliy pedagogik vositalar
Oilaviy	Ota-onaga hurmat, kattalarga izzat, kichiklarga g'amxo'rlik	Navoiy hikmatlari, oila haqidagi maqollar, "Mening oilam shajarasi" loyihasi
Ijtimoiy	Mehr-oqibat, saxovat, do'stlik, adolat	Mahalla tadbirlari, hashar, ertaklar asosida axloqiy suhbatlar
Vatanparvarlik	Ona yurtga muhabbat, milliy ramzlarga hurmat	Mahalliy tarix bilan tanishuv, ekskursiyalar, Navro'z va Mustaqillik bayramlari
Mehnat	Mehnatsevarlik, halollik, ustozga ehtirom	Hunarmandchilik to'garaklari, "ustoz-shogird" an'anasi, sinf navbatchiligi
Bilim	Ilmga intilish, kitobga muhabbat	"Qutadg'u bilig" va Avloniy hikmatlari, kitobxonlik tadbirlari
Ekologik	Tabiatni asrash, tejamkorlik	Daraxt ekish an'anasi, tabiat haqidagi maqol va topishmoqlar

Qadriyatli munosabatni shakllantirish modeli.

D. Kratvol taksonomiyasiga [13] tayangan holda va boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olib, qadriyatli munosabatni shakllantirishning to'rt bosqichli modeli ishlab chiqildi (3-jadval).

3-jadval

Qadriyatli munosabatni shakllantirish bosqichlari

Bosqich	Maqsad	Metod va vositalar
1. Anglash	Qadriyat haqida tasavvur hosil qilish	Ertak, maqol va hikmatlar ustida ishlash, suhbat, ko'rgazmali vositalar
2. Hissiy kechirish	Qadriyatga ijobiy hissiy munosabat uyg'otish	Badiiy asar qahramonlari xulqini muhokama qilish, rolli o'yinlar, sahnalashtirish

Bosqich	Maqsad	Metod va vositalar
3. Qadrlash va tanlash	Qadriyatni shaxsan muhim deb qabul qilish	Axloqiy tanlov vaziyatlari, “Sen qanday yo‘l tutarding?” muammoli savollari
4. Amalda namoyon etish	Qadriyatga mos xulqni odatga aylantirish	Hashar, mahalla tadbirlari, sinf navbatchiligi, oilaviy topshiriqlar, refleksiya kundaligi

Model bosqichlari o‘zaro izchil bog‘langan: bilim his-tuyg‘u bilan mustahkamlanmasa, his-tuyg‘u esa amaliy faoliyatda sinovdan o‘tmasa, qadriyat o‘quvchining barqaror shaxsiy sifatiga aylanmaydi. Shu sababli har bir tarbiyaviy tadbir imkon qadar to‘rt bosqichni ham qamrab olishi maqsadga muvofiq.

Pedagogik shart-sharoitlar.

Modelning samarali amalga oshishi quyidagi pedagogik shart-sharoitlarga bog‘liq. Birinchidan, maktab, oila va mahalla hamkorligi: bolaga bir xil, izchil talablar qo‘yilmasa, maktabda shakllangan qadriyatlar mustahkamlanmaydi. Ikkinchidan, qadriyatlar tarbiyasini “Tarbiya”, “O‘qish savodxonligi”, “Texnologiya” va boshqa fanlar mazmuniga integratsiyalash. Uchinchidan, o‘qituvchining shaxsiy namunasi: kichik maktab yoshidagi o‘quvchi qadriyatlarni ko‘pincha o‘qituvchining xatti-harakatlari orqali o‘zlashtiradi. To‘rtinchidan, sinfdan tashqari ishlarda milliy an‘analarga asoslangan amaliy faoliyat — hashar, bayramlar, hunarmandchilik to‘garaklarini muntazam tashkil etish.

Baholash mezonlari.

Qadriyatli munosabatning shakllanganlik darajasi komponentlarga mos ravishda uchta mezon asosida baholanadi: kognitiv mezon (qadriyatlar haqidagi bilimlarning to‘liqligi va anglanganligi), emotsional-baholovchi mezon (qadriyatlarga hissiy munosabatning barqarorligi) va xulq-atvor mezoni (qadriyatlarga mos xatti-harakatlarning muntazamligi). Har bir mezon bo‘yicha past, o‘rta va yuqori darajalar ajratilib, ularni aniqlashda suhbat, tugallanmagan hikoyalar metodi, pedagogik kuzatish va ota-onalar so‘rovnomasidan foydalanish tavsiya etiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelindi. Birinchidan, boshlang‘ich sinf o‘quvchisining qadriyatli munosabati kognitiv, emotsional-

baholovchi va xulq-atvor komponentlarining birligidan iborat integrativ shaxsiy sifat bo'lib, uni shakllantirishda faqat bilim berish bilan cheklanib bo'lmaydi.

Ikkinchidan, milliy pedagogik meros — allomalar asarlari, xalq og'zaki ijodi va xalq turmush tarzi bilan bog'liq an'analar qadriyatlar tarbiyasining boy mazmuniy va metodik manbai hisoblanadi. Ular kichik maktab yoshidagi o'quvchilar uchun tushunarli, hissiy ta'sirchan va amaliy faoliyatga yo'naltirilgan vositalarni taqdim etadi.

Uchinchidan, taklif etilgan to'rt bosqichli model (anglash, hissiy kechirish, qadrlash va tanlash, amalda namoyon etish) belgilangan pedagogik shart-sharoitlar va baholash mezonlari bilan birgalikda qadriyatli munosabatni tizimli va izchil shakllantirish imkonini beradi.

Shu asosda quyidagilar taklif etiladi: boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun milliy pedagogik meros asosida qadriyatlar tarbiyasiga oid metodik qo'llanma ishlab chiqish; "Tarbiya" fani mashg'ulotlarida allomalar hikmatlari va xalq maqollaridan tizimli foydalanish; maktab, oila va mahalla hamkorligida milliy an'analarga asoslangan tadbirlar rejasini tuzish; bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida etnopedagogika kursining amaliy yo'nalishini kuchaytirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. 2022-yil 28-yanvar, PF-60-son.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 2019-yil 3-may, PQ-4307-son.
4. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig / Nashrga tayyorlovchi Q. Karimov. – Toshkent: Fan, 1971.
6. Navoiy A. Mahbub ul-qulub // Mukammal asarlar to'plami. 20 jildlik. – Toshkent: Fan, 1998. – 14-jild.
7. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
8. Inomova M. Oilada bolalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.

9. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
10. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
11. Мясищев В.Н. Психология отношений. – М.: Институт практической психологии; Воронеж: МОДЭК, 1995.
12. Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. – Киев: Радянська школа, 1969.
13. Krathwohl D.R., Bloom B.S., Masia B.B. Taxonomy of Educational Objectives. Handbook II: Affective Domain. – New York: David McKay, 1964.
14. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam Books, 1991.
15. Schwartz S.H. An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values // Online Readings in Psychology and Culture. – 2012. – Vol. 2, № 1.